

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РАЦІОНАЛЬНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

О.В. Шевченко

кандидат економічних наук

старший викладач кафедри геодезії та картографії

І.А. Опенько

кандидат економічних наук

старший викладач кафедри геодезії та картографії

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Висвітлено основні проблеми правового регулювання охорони земель сільськогосподарського призначення в сучасних умовах. Запропоновано удосконалення нормативно-правових засад раціонального використання й охорони земель.

Ключові слова: *земельні ресурси, землі сільськогосподарського призначення, охорона земель, раціональне використання земель.*

.....

Однією з головних причин низької культури землекористування в Україні можна вважати споживацьке ставлення до землі, помилкову стратегію максимального залучення земель до обробітку, використання недосконалої техніки й технологій обробітку, недотримання науково обґрунтованих систем ведення землеробства тощо. Під впливом антропогенних чинників відбуваються негативні процеси, які призводять до деградації та виснаження ґрунтів, виключення їх із сільськогосподарського користування. Інтенсивне сільськогосподарське використання земель часто призводить до негативних наслідків: дегуміфікації, фізичної деградації, переущільнення, розвитку водної та вітрової ерозії, забруднення ґрунтів токсичними речовинами тощо. Тому удосконалення механізму раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення є надзвичайно актуальним завданням сьогодення.

Раціональному використанню та охороні земель сільськогосподарського призначення присвячено праці таких учених, як О.О. Бредіхін, М.С. Богіри, В.Г. В'юн, В.В. Горлачук, Д.С. Добряк, О.П. Канащ, В.М. Кривов, А.Г. Мартин, С.О. Осипчук, А.Я. Сохнич, М.Г. Ступень, А.М. Третяк та багатьох інших. Однак основні напрями регулювання охорони земель, які забезпечуватимуть раціональне використання земель сільськогосподарського призначення потребують подальшого вивчення.

Тому в цій статті теоретично обґрунтовано методичні та прикладні засади раціонального сільськогосподарського землекористування.

Нині в Україні через відсутність суворого й надійного контролю за використанням земельних ресурсів і відповідної законодав-

чої бази має місце споживацьке ставлення до землі. Серед головних причин, що призвели до неефективного й нераціонального використання та відтворення земель у сільському господарстві нашої держави, є пришвидшені темпи здійснення земельної реформи. Адже законодавчі органи затверджують велику кількість нормативно-правових документів, не перевірених на практиці, впровадження яких не дає позитивного ефекту.

Із прийняттям Постанови Верховною Радою Української РСР від 18 грудня 1990 року № 563-ХІІ «Про земельну реформу» було розпочато реформування і становлення ринкових земельних відносин на селі. Відповідно до цієї Постанови завданням земельної реформи є перерозподіл земель державної власності з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування установам, організаціям і підприємствам із метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, забезпечення раціонального використання й охорони земель як фундамент збалансованого розвитку сільськогосподарського виробництва та підвищення продуктивності й ефективності аграрного сектора економіки.

На підставі законодавчо-нормативних актів за 1992–1995 рр. було проведено ряд заходів щодо реформування системи земельних відносин, головними з яких стали роздержавлення та приватизація земель шляхом передачі їх у колективну й приватну власність. Цей процес паювання земель здійснено в 1996–1998 рр. згідно з Указом Президента України від 8 серпня 1995 року № 720/95 «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сіль-

ськогосподарським підприємствам і організаціям». У ньому зазначалося, що право на земельну частку (пай) мають усі члени колективних господарств будь-яких організаційних форм, а розміри в умовних кадастрових гектарах є однаковими.

Утім така система передачі земель сільськогосподарського призначення в приватну власність викликала в суспільстві занепокоєння щодо продажу розпайованих земель та зниження їхньої родючості. Вважалося, що це була продумана стратегія, яка дала право скупити в селян землю за безцінь. Тому, зважаючи на ці обставини, Верховна Рада України в 2001 р. запровадила мораторій (заборону) на продаж розпайованих сільськогосподарських угідь, який неодноразово продовжувався й діє досі. Таким чином, права власності на земельну частку (пай) можуть реалізовуватися лише через орендні відносини [1].

Подрібнення та приватизація земельних часток (паїв) колишніми членами колективних сільськогосподарських підприємств не стало основою для розвитку особистого селянського чи фермерського господарства. Причиною такої ситуації є те, що більшість власників земельних часток (паїв) — це мешканці сільської місцевості непрацездатного віку, які не можуть самостійно обробляти надану їм у власність землю.

Тому не дивно, що сучасні земельні відносини в сільському господарстві в Україні набули орендного характеру. Власники земельних часток (паїв) передали понад 2/3 загальної кількості земельних ділянок в оренду сільськогосподарським підприємствам для ведення товарного сільськогосподарського виробництва [2].

Оренда землі як головна складова ринкових земельних відносин у сільському господарстві мала б сприяти ефективному господарюванню. На особливу увагу щодо поліпшення орендних земельних відносин заслуговують строки передачі земель в оренду, які на нинішньому етапі їхнього розвитку є дуже короткими. Адже тривалість орендних відносин неабияк пов'язана з намірами орендаря щодо бережного, раціонального та ефективного землекористування. В Україні терміни дії укладених договорів оренди різні. Але, згідно із Законом України «Про оренду землі», строк дії договору оренди землі не може перевищувати 50 років. Статистичні дані свідчать про те, що в Україні переважає короткострокова оренда терміном до 5 років. Так, за 2015 р. частка укладених договорів оренди строком до 5 років становила 36,5% загальної кількості договорів, а частка понад 10 років — лише 15,5% [3].

Короткострокова оренда є негативним явищем і підтверджує необґрунтоване інтен-

сивне використання наданих в оренду сільськогосподарських угідь суб'єктами підприємницької діяльності, які не задовольняють інтересів орендодавців і не забезпечують умов для раціонального використання й охорони ґрунтів, а також дотримання науково обґрунтованих сівозмін. Короткострокова оренда розрахована на одержання прибутків без додаткових капіталовкладень у поліпшення якості сільськогосподарських земель.

В умовах договору оренди земельних ділянок та земельних часток (паїв) у нашій державі не фіксуються питання щодо контролю якості ґрунтів орендованої земельної ділянки як на момент передачі її в оренду, так і при поверненні. Немає також фінансових механізмів компенсації в разі погіршення якості ґрунту та стимулювання за раціональне використання сільськогосподарських земель. Тому виникає нагальна потреба в законодавчому врегулюванні орендних відносин стосовно земельних часток (паїв).

Використання, відтворення та охорона земельних ресурсів набувають важливого значення і потребують посиленої уваги органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Так, прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» було сформовано основу правової системи, що має забезпечити ефективний контроль за раціональним використанням, відтворенням та охороною земельних ресурсів.

У ході проведення земельної реформи дедалі більше стає землевласників та землекористувачів і відповідно пропорційно зростає кількість правопорушень у сфері земельного законодавства. З метою вдосконалення механізму здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, запобігання правопорушень у галузі земельних відносин, а також для правового забезпечення виконання заходів щодо усунення виявлених порушень земельного законодавства було розроблено ряд нормативно-правових актів. Проте сучасне законодавство України в сфері охорони земель залишається фактично бездієвим і характеризується відсутністю чітких норм (обов'язків) стосовно забезпечення охорони земель. Єдиний захід, якого обов'язково (до березня 2015 р.) повинні були дотримуватися великі землевласники та землекористувачі, — це розроблення проектів еколого-економічного обґрунтування сівозміні, які потім часто не виконуються.

Землекористувачі не зацікавлені в довготривалому збереженні продуктивних властивостей земель, які не є їхньою власністю й з якими вони не мають довгострокових гос-

подарських інтересів. Крім того, власниками земельних ділянок переважно стали особи літнього віку. Вони вже ніколи не працюватимуть на землі і їм переважно цікавить максимізація доходу від здавання майна в оренду. З погляду «великого бізнесу» сільське господарство часто розглядається як проект з короткотерміновими цілями, який має на меті одержати максимум доходу в поточних роках без стратегічних планів на майбутнє (рис. 1).

Аналізуючи зарубіжний досвід регулювання використання та охорони земель, можна стверджувати, що держави там активно беруть участь у формуванні земельної політики, а законодавство встановлює певні права та обмеження на сільськогосподарське землекористування.

Держави Європейського Союзу для формування сталого землекористування віддають перевагу організованому моніторингу ґрунтів, який полягає в тому, щоб заздалегідь виявляти і запобігати зниженню родючості земель. Крім того у країнах-членах Євросоюзу державна політика щодо охорони земель сільськогосподарського призначення здійснюється за допомогою високоякісних професійних практик (проведення консультацій стосовно ведення сільського господарства) та економічного стимулювання.

Високоякісні професійні практики в сільському господарстві проводять серед фермерів консультації з метою збереження чи поліпшення структури ґрунтів, запобігання їхньому ущільненню, втраті гумусу, збереження лісо-смуг та інших ґрунтоохоронних споруд, впровадження нових технологій тощо. Такі безплатні консультації (навчання) щодо ефективного господарювання, раціонального використання й охорони ґрунтів проводять аграрні або сільськогосподарські палати. Аграрні палати — це державні організації, які існують за рахунок коштів, що надходять від плати за землю.

Економічне стимулювання в Європейському Союзі здійснюється через Спільну сільськогосподарську політику (*Common Agricultural Policy, CAP*), яка є однією з найважливіших і найзатратніших сфер діяльності ЄС. У рамках Спільної сільськогосподарської політики здійснюються прямі виплати (субсидії) з бюджету ЄС лише тим фермерам, які ведуть ресурсозберігаюче, безпечне та інше землеробство, дотримуються стандартів захисту навколишнього середовища, безпеки харчових продуктів, піклуються про збереження високоякісних властивостей ґрунтів, запобігають розвитку деградації ґрунтів, запроваджують сівоzmіни (мінімум — трипільну) тощо. Так, фермер, виконуючи встановлені правила, визначені

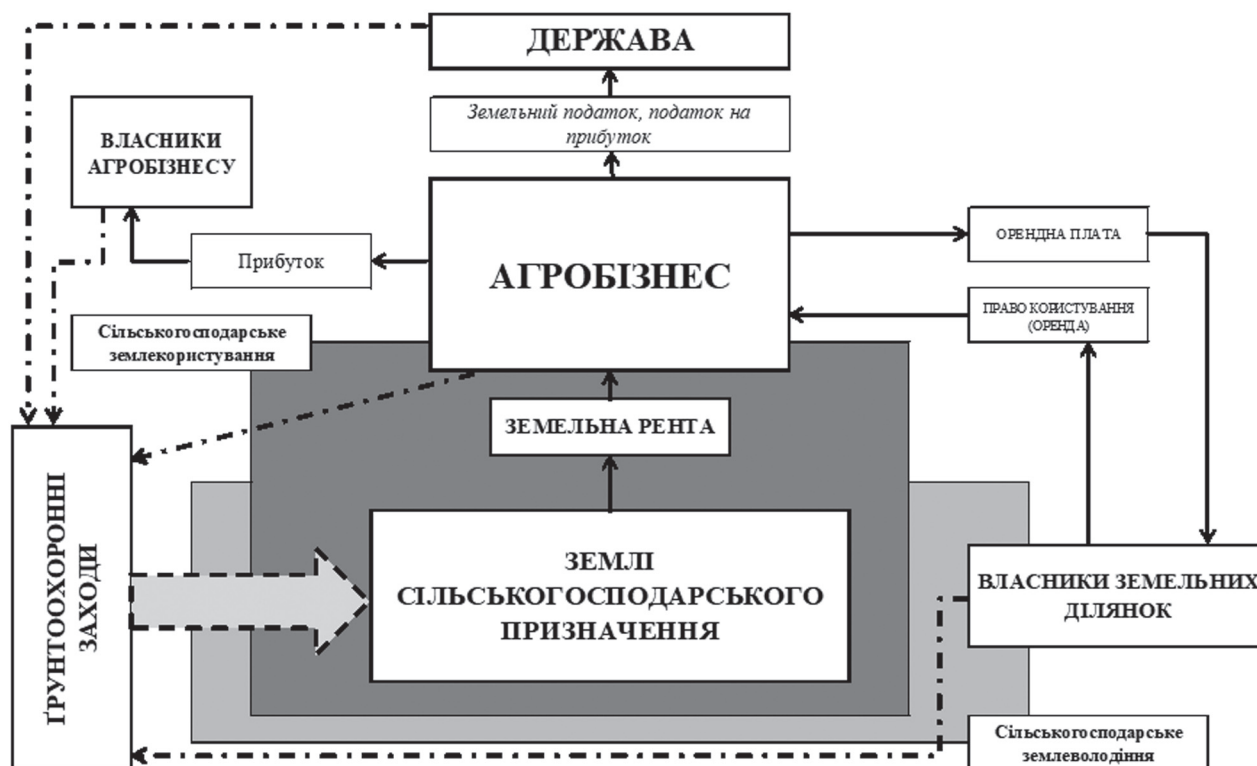

Рис. 1. Модель сучасного сільськогосподарського землекористування

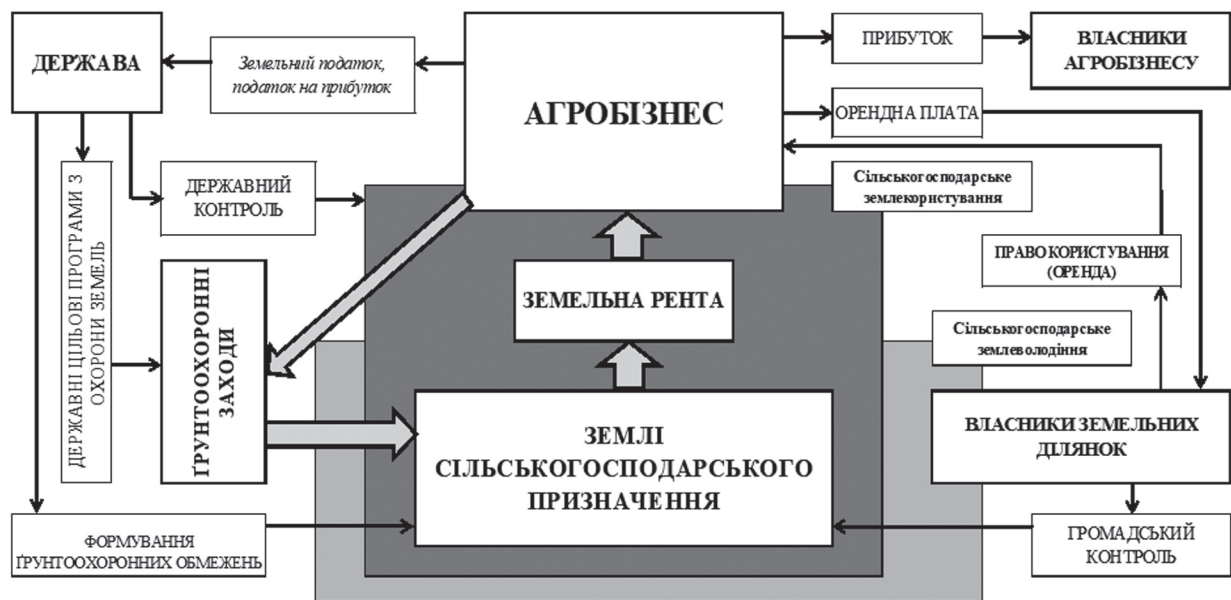

Рис. 2. Логічно-смысловая модель сутності ґрунтоохоронних заходів у системі сучасного сільськогосподарського землекористування

в Регламенті Ради (ЄС), одержує субсидії в середньому 300 євро на 1 га [4].

Що стосується санкцій або штрафів за неефективне і нерациональне використання земель, то в Європейському Союзі їх немає. Це пояснюється дуже просто: оскільки майже 100% земель сільськогосподарського призначення перебувають у приватній власності, використання останніх вважається особистою справою їхніх власників. Землевласники можуть використовувати своє майно як завгодно, але в такому разі вони не матимуть доступу до субсидій, що виплачуються в рамках Спільної сільськогосподарської політики.

Таким чином, аналіз сучасного зарубіжного законодавства дає можливість окреслити основні можливі шляхи регулювання земельних відносин, застосування яких вплине на забезпечення раціонального й ефективного землекористування.

До питань охорони та раціонального використання земель слід підходити з двох боків: по-перше, потрібно стимулювати власників земель і землекористувачів до впровадження ґрунтоохоронних заходів через механізм економічного стимулювання; по-друге, впливати на них через механізм оподаткування земель сільськогосподарського призначення (зокрема, дозволяти сплачувати фіксований сільськогосподарський податок і застосовувати пільговий режим оподаткування тільки тим землекористувачам, які здійснюють заходи щодо охорони родючості ґрунтів) (рис. 2).

Крім того, слід створювати такі умови, за яких на фінансування ґрунтоохоронних заходів спрямовуватиметься частина ренти, одержуваної агробізнесом при забезпеченні контролю держави за раціональністю використання земель та додержанням ґрунтоохоронних обмежень у землекористуванні.

ВИСНОВКИ

Більшість проблем охорони ґрунтів України мають розв'язуватися за програмно-цільовим підходом. Має бути розроблена програма, яка передбачала б використання на землекоронні заходи як бюджетних коштів, так і надходжень від санкцій та штрафів до тих землевласників і землекористувачів, які порушують норми раціонального землекористування. Потрібно якомога ширше практикувати відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва тими землевласниками та землекористувачами, які погіршили стан ґрунтів у процесі їх використання, а не лише під час вилучення земельних ділянок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ефективність використання орендованих земель та збереження їх родючості: монографія / О.В. Шкільов, М.І. Ібатуллін, А.О. Музиченко та ін; за ред. О.В. Шкільова. — К.: Четверта хвиля, 2013. — 224 с.
2. Корецький А.В. Удосконалення правового регулювання охорони земель / А.В. Корецький // Економічні науки: Вісн. ХНАУ. — 2010. — № 6. — С. 204–210.

3. Шевченко О.В. Економічна ефективність ґрунтоохоронних заходів при використанні земель сільськогосподарського призначення: монографія / О.В. Шевченко, А.Г. Мартин. — К.: ЦП «Компринт», 2016. — 332 с.
4. Панасенко В.М. Досвід Німеччини у сфері раціонального використання і збереження ґрунтів / В. М. Панасенко // Землевпорядний вісн. — 2012. — № 11. — С. 6–8. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>.

УДК 332.6

ОЦІНКА ЯКОСТІ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВЕДЕННЯ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

О.В. Крохтяк

науковий співробітник

Інститут агроекології і природокористування НААН

Обґрунтовано методичний підхід до оцінки земель, на яких реалізується органічне сільське господарство. Запропоновано методикку визначення площ, придатних для ведення органічного сільського господарства. Проаналізовано стан придатності ґрунтів Радеківського та Бродівського районів Львівської області для ведення органічного сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: оцінка земель, органічне виробництво, придатність ґрунтів.

.....

Ведення органічного виробництва на землях сільськогосподарського призначення дає змогу зберегти їхні поживні властивості та поліпшити якість продуктів харчування. При оцінюванні земель, придатних для органічного виробництва, потрібно враховувати те, що на цих землях вирощується екологічно чиста продукція. А це означає, що оцінювати такі землі потрібно вище, ніж землі інших категорій. Оскільки в нашій державі нормативно-правова база недосконала, то землі, придатні для органічного виробництва, оцінюються так само, як і інші землі. Тому необхідно розробити такий методичний підхід до оцінювання цих земель, щоб можна було враховувати їхній екологічний стан та якісні показники.

Значний внесок у розв'язання проблеми екологічної безпеки сільськогосподарського землекористування зробили: В. Будзак, Д. Добряк, М. Ступень та інші вчені. Формування теоретичних концепцій органічного сільського господарства висвітлено в працях Н. Новак, Р. Безуса, О. Ковальової, А. Лічмана. Еколого-економічним основам розвитку органічного та еколого безпечного сільськогосподарського виробництва присвячено праці І. Бистрякова, Н. Зіновчук, П. Скрипчука. Однак методологічні підходи до оцінювання земельних ресурсів для вирощування органічної продукції залишаються актуальними.

Тому в цій праці подано розроблення методичного підходу до оцінки якості та придатності земель для ведення органічного сільського господарства. Для цього було підібрано показ-

ники, за якими можна оцінити придатність земель сільськогосподарського призначення для органічного виробництва.

За визначенням Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM) органічне сільське господарство є виробничою системою, яка підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей; залежить від екологічних процесів, біологічної різноманітності та природних циклів, характерних для місцевих умов; поєднує в собі традиції, нововведення та науку з метою поліпшення стану довкілля та сприяння розвитку справедливих взаємовідносин і належного рівня життя для всього вищезазначеного [1]. Через органічне сільське господарство реалізуються різноманітні функції та потреби суспільства в різних сферах діяльності, які відповідають концепції сталого розвитку. Зокрема, в соціальній сфері — це створення нових робочих місць, підвищення рівня життя населення та розвиток сільських територій, поява нових перспектив для малих фермерських господарств. В екологічній сфері — поліпшення здоров'я населення, відновлення якості земельних ресурсів, підвищення родючості ґрунтів, зниження забруднення водойм та атмосферного повітря, збереження біорізноманіття. В економічній сфері — підвищення урожайності сільськогосподарських культур, витрати перехідного періоду, рентабельність виробництва; зменшення виробничих витрат; зменшення витрат на паливе та мастильні матеріали на наступних етапах розвитку та ін.